

Gradu Amaierako Lana

ORREAGAKO GUDUA:

ITURRI KAROLINGIOEN AZTERKETA

Beñat Lopez Mateo

Historiako Gradua

Erdi Aroaren, Aro Berriaren eta Amerikaren historia saila

2019/2020

Tutorea: Juan Jose Larrea

Lanaren laburpena	1
I-Sarrera	2
II- VIII-IX mendeko lehen erdialdeko testu karolingioak	3
1. <i>Annales Regni Francorum</i>	3
2. <i>Annales qui dicuntur Einhardi</i>	5
3. <i>Vita Karoli Magni</i>	8
4. <i>Annales Mettenses Priores</i>	11
5. <i>Annales Laureshamenses</i>	14
6. <i>Chronicon Laurissense Breve</i>	16
7. <i>Chronicon Moissiacense</i>	17
III- Testuetako aldaeren transmisioa	20
IV- Iturrien erabilera lan historiografikoetan	23
Ondorioak	25
Eranskinak	26
Bibliografia	35

Lanaren laburpena

Orreagako guduari buruzko informazio gehienak karolingioak dira. Iturri hauetan gure gaiaren pasarteak, hots, Karlomagnoaren espedizioa Hispaniara 778. urtean eta bere porrota Orreagan, aurkitzen ditugu. Gure helburua hau izan da, behin gertaeren osteko lehen belaunaldietan idazten diren testuak identifikatuz gero, horiek aztertu, euren arteko harremanak zehaztu eta informazioa nola iragazten duten neurtu.

Beraz, Orreagako gudua aipatzen duten VIII-IX. mendeetako eskuizkribu karolingio garrantzitsuenak aztertu ditugu: *Annales Regni Francorum*, *Annales qui dicuntur Einhardi*, *Vita Karoli Magni*, *Annales Mettenses Priores*, *Annales Laureshamenses*, *Chronicon Laurissense Breve* eta *Chronicon Moissiacense*. Poeta saxoiaren *Annales de Gestis Karoli Magni* alde batera uztea erabaki dugu. Obra hau beranduago idatzi zen, eta gainera beste iturriek eskaintzen duten informazio biltzen du. Honekin batera, Orreagako gertakaria oso gainetik, informazio berririk eskaini gabe, aipatzen duten Astronomoaren *Vita Hludowici imperatoris* edo beste urtekari labur batzuk, *Annales Annianenses* edo *Annales Tiliari*, esaterako, baita ere lanetik kanpo uztea erabaki dugu.

Lanaren antolaketari dagokionez, lau ataletan banatu dugu: Hasteko, sarreratxo xume bat lanaren aurrekari bezala. Ondoren, bigarren atalean iturri bakoitza banan banan aztertuz, non eta noiz konposatu zen zehazten dugu, eta jarraian bakoitzean zer informazio berri gehitzen den eta zer nolako informazioa alde batera uzten den ikertu dugu. Arreta handia jarri dugu jatorrizko testuen ñabarduran, egileen aukeren eta erabakien logika antzeman nahian. Behin hau jorratuta, hirugarren atal batean, bakoitzak eskaintzen duen informazioa eta beraien arteko transmisio bideak kontuan hartuz, iturrien artean zer nolako harremana gauzatzen den, multzo desberdinak bereiziz, landu dugu, stemma moduko bat sortuz. Bigarren eta hirugarren atal hauek zati garrantzitsuenak dira, lanaren mamia hemen eskaintzen baitugu. Azkenik, laugarren atalean, laburki historiografiaren egile nagusiek Orreagako guduaz jardutean erabili dituzten iturriak eta hauei emandako tratamendua ikertu dugu, testu bakoitzari ematen zaion garrantzian arreta ipiniz.

I- Sarrera

Orreagako guduari buruz luze idatzi da historian zehar. Berez ekintza militar apala izan bazen ere, Karlomagnoen porrotak zonalde menditsu honetan ikerketa sakonak eta ugariak piztu ditu historiako garai desberdinetan. Erdi Aroko *Chanson de Roland* obra ezin ezagunagoak, Errolan zaldun kristau ausartaren heriotza musulmanen erasoaren ondorioz kontatzen duen gesta kanta, berebiziko garrantzia dauka eta gertakaria Europa osoan zehar ezaguna egin zuen, “Rolandar” tradizioa sortuz. Honen ondorioz, aspalditik mundu osoan arreta handia eskaini zaio gertakizun honi, guduaren funts historikoa zein ote zen jakin nahian.

Orreagako guduak munduan interes handia badauka, Euskal Herrian honi buruzko jakin-mina oso hedatuta dago, euskal kulturari guztiz errotuta dagoen gertakizuna baita. Baskoiek Pirineoetako mendietan Karlomagnoen aurka prestatutako segada garailea gaur egungo euskal gizartean oso ezaguna den istorioa da. Erromeriak, kantikak eta bestelako ekintza kulturalak egin dira gertakari historiko honekin erlazionatuta, gizarteak Orreagako guduarekiko duen lotura ondo islatzen dutenak. Hori dela eta, euskal gizartean aurkitzen dugun erakargarritasun eta jakin-min honek honi buruz ikerketa desberdinak egitera bultzatu du, guduaren xehetasunak ezagutu nahian.

Jakin-nahi hori asetzeko, lehenago esan dugun bezala, guduari buruz heldu zaigun informazioa testu karolingioek eskaintzen digute. Mundu karolingioan VIII. mendearen bigarren erdialdetik aurrera indartze progresibo bat gertatu zen alor kulturallean, “Berpizkunde karolingioa” bezala ezagutzen dena. VIII-IX. mendeen artean zabaldu zen mugimendu honetan monasterioak eta neurri txikiago batean errege gortea literatur konposizio gune bezala indartu ziren; gune erlijiosoak Europako Erdi Aroko ardatz kulturalak bihurtu ziren, kontinentearen mapa kultural berria eraikiz, eta bertako eskribek lan gehiago elaboratzen edota kopiatzen hasi ziren, horietariko asko gaur egun arte heldu zaizkigularik. Berpizkunde honen testuinguruan idatzitako testuak oso erabilgarriak dira garaiko gertakizunak ezagutzeko, horien artean urtekariak, karolingioen lurraldean gertatzen ziren ekintzak erregistratzen dituzten bildumak, eta kronikak nabarmentzen direlarik. Testu hauetan, esan bezala, Orreagako gertakariak aipatzen dira, hurrengo orrietan aztertuko dugun bezala.

II- VIII. eta IX. mendeko lehen erdialdeko testu karolingioak

Atal honetan ikertzen ditugun iturriek ordena zehatz bat jarraitzen dute. *Annales Regni Francorum*-ekin hasten gara, iturri zaharrena delako eta beste testu batzuen eredua delako. ARF oinarri bezala hartzen duten testuak jarraian aztertu ditugu: *Annales qui dicuntur Einhardi*, honetatik informazioa biltzen duen *Vita Karoli Magni*, eta *Annales Mettenses Priores*, ordena horretan. Lau hauen ondoren, *Annales Laureshamenses*-ekin jarraitzen dugu, eta hau eredu bezala hartzen duten *Chronicon Laurissense Breve* eta berriagoa den *Chronicon Moissiacense*.

1. *Annales Regni Francorum*¹

Annales Regni Francorum erreinu karolingioaren lehen garairako iturri narratiborik garrantzitsuena da. Haien kontakizuna 741. urtean hasten da eta 829.ean bukatu. Errege-gorte inguruan konposatu zuten zenbait kronikagile anonimok eta beraz errege-inguruaren ikuspegia islatzen dute. Lehen erredakzio fasea 787-793 urteen artekoa da: lehenagoko gertaerak, Orreagakoa horien artean dagoela, urtekari edo kronika zaharragoak erabiliz jaso ziren. Horri garaikideen ezagutza gehitu zitzaion, gertaeren datak eta konposaketarenak hurbildu ziren heinean.

Zaragozarako espedizioari dagokiona 777 eta 778 urteen sarreretan agertzen da.

[777]DCCLXXVII. Tunc domnus Carolus rex synodum publicum habuit ad Paderbrunnen prima vice. Ibiq̄ue convenientes omnes Franci, et ex omni parte Saxoniae undiq̄ue Saxones convenerunt, excepto quod Widochindis rebellis extitit cum paucis aliis: in partibus Nordmanniae confugium fecit una cum sociis suis. Etiam ad eundem placitum venerunt Sarraceni de partibus Hispaniae, hi sunt Ibin al Arabi et filius Deiuzefi, qui et latine Ioseph nominatur, similiter et gener eius. Ibiq̄ue multitudo Saxonum baptizati sunt et secundum morem illorum omnem ingenuitatem et alodem manibus dulgtum fecerunt, si amplius inmutassent secundum malam consuetudinem eorum, nisi conservarent in omnibus christianitatem vel fidelitatem supradicti domni Caroli regis et filiorum eius vel Francorum.

¹ F. Kurze (ed.), *Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*, MGH SRG. 6, Hannover, 1895, 3-137 or.

Et celebravit natalem Domini in villa, quae dicitur Dotciacum, et pascha in Aquitania in villa Cassinogilo. Et inmutavit se numerus annorum in

[778] DCCLXXVIII. Tunc domnus Carolus rex iter peragens partibus Hispaniae per duas vias; una per Pampilonam, per quam ipse supradictus magnus rex perrexit usque Caesaraugustam. Ibique venientes de partibus Burgundiae et Austriae vel Baioariae seu Provinciae et Septimaniae et pars Langobardorum; et coniungentes se ad supradictam civitatem ex utraque parte exercitus. Ibi obsides receptos de Ibin al Arabi et de Abutauro et de multis Sarracenis, Pampilona destructa, Hispani Wascones subiugatos, etiam et Nabarros, reversus in partibus Franciae.

Et cum audissent Saxones, quod domnus Carolus rex et Franci tam longe fuissent partibus Hispaniae, per suasionem supradicti Widochindi vel sociorum eius secundum consuetudinem malam iterum rebellati sunt; et nunciatum est hoc domno regi Carolo ad Autosiodorum civitatem. Tunc praedictus domnus rex mittens scaram Franciscam, ut sub velocitate festinaret ad resistendos supradictos Saxones: sed illi rebelles ad Renum usque Diuciam pervenerunt, tunc praedantes secus Renum et multas malicias facientes, ecclesias Dei incendentes in sanctemonialibus, et quod fastidium generat enumerandi. Et cum subito audientes de reversione domni Caroli regis et de scara eius, quam misit obviam illis, tunc a Saxonibus dimisso Reno, reversi sunt per Logenehi partibus Saxoniae; et scarae Francorum non occurrerunt obviam eis, sed vestigium eorum observantes consecuti sunt eos super fluvium, cuius vocabulum est Adarna in loco, qui dicitur Lihesi. Ibi pugna incepta et valde bene finita, auxiliante Domino Franci victores extiterunt; et multitudo Saxonum ibi occisi sunt et fugientes cum magno contumelio reversi sunt Saxoniam.

Et celebravit supradictus clementissimus rex natalem Domini in villa, quae dicitur Haristallio, et pascha similiter. Et inmutavit se numerus annorum in

Aurrekariak: Paderborneko asanblada

777.eko sarreraren eduki gehiena Saxoniako arazoari dagokio, eta bertan, Paderbornen, elkartutako asanbladari. Hemen mandatari musulmanen etorreraren berri ematen da, baina haien helburuaz ez da ezer esaten. Mandatari musulmanak Ibin al Arabi (Sulaymān ibn Yaqqān ibn al-A^rrābī), Yusef-en semea eta bere senide bat dira.

778.eko sarreraren ere, gehiena Saxoniako gerrari dedikatzen zaio. Zaragozako espedizioaz antolatutako armadaren neurri handia adierazten da eta nola horrek saxoiei aukera eman zien frankoen lurak erasotzeko.

Espedizioaren antolaketa eta Zaragozarainoko ibilbidea

Erregeak gidatzen duen armada (Pazkoa Akitanian ospatu du) Iruñetik iristen da Zaragoza aurrera. Zehazten ez den bigarren bide batetik, Karlomagnoen erreinuetako ekialdeko lurraldeetan bildutakoa iristen da gero.

Atzera egitea

Zaragozan musulmanen bahituriak hartuta, Iruñea suntsituta, nafarrak eta hispano-baskoiak menderatuta, Frantzia aldera itzultzen dira.

Ez da inongo arrazoirik ematen, musulmanak zertara doazen, Karlomagno zertara datorren edo Iruñea, hispano-baskoiak eta nafarrak zergatik menderatu behar diren azaltzeko. Iruñea ez da inola kalifikatua, Zaragoza ordea bai da *civitas*. Baskoiak *hispani wascones* bezala azaltzen dira, eta hauekin batera nafarrak aipatzen dira.

*2. Annales qui dicuntur Einhardi*²

Annales Regni Francorum-etako 741-812 urteen arteko sarreraren berridazketa (latinaren zuzenketa eta hainbat sarreraren erredakzio berria) da Eginardoren izena daraman bertsio hau. Izan ere, tradizionaliki Eginardoren autoretza antzematen zen testu honetan, batez ere *Vita Karoli*-rekiko paraleloengatik. Gaur egungo adituek, ordea, 814-817 urteen arteko egile ezezagunen lana dela uste dute, bai eta testu-eraginak kontrako zentzuan doazela, alegia Eginardok bertsio birlandu hau erabili zuela. Edozelan ere, Zaragozako espedizioaren gertaeretatik hogeita hamasei urte igaro ondoren berridazten da hau.

DCCLXXVII. Rex prima veris adspirante temperie Noviomagum profectus est et post celebratam ibidem paschalis festi solemnitate[m] propter fraudulentas Saxonum promissiones, quibus fidem habere non poterat, ad locum, qui Padrabrunno vocatur, generalem populi sui conventum in eo habiturus cum ingenti exercitu in Saxoniam profectus est. Eo cum venisset, totum perfidae gentis senatum ac populum, quem ad se venire iusserat, morigerum ac fallaciter sibi devotum invenit. Nam cuncti ad eum venerunt praeter Widokindum, unum ex primoribus Westfalaorum, qui multorum sibi facinorum conscius et ob id regem veritus ad Sigifridum Danorum regem

² *Annales Regni Francorum*-ekin batera editatu zituen F. Kurze-k (aip., 1. oh).

profugerat. Ceteri qui venerant, in tantum se regis potestati permisere, ut ea condicione tunc veniam accipere mererentur, si ulterius sua statuta violarent, et patria et libertate privarentur. Baptizata est ex eis ibidem maxima multitudo, quae se, quamvis falso, christianam fieri velle promiserat. Venit eodem in loco ac tempore ad regis praesentiam de Hispania Sarracenus quidam nomine Ibin al Arabi cum aliis Sarracenis sociis suis, dedens se ac civitates, quibus eum rex Sarracenorum praefecerat. Idcirco rex peracto memorato conventu in Galliam reversus natalem Domini in Dutciaco villa, pascha vero in Aquitania apud Cassinoilum celebravit.

DCCLXXVIII. Tunc ex persuasione praedicti Sarraceni spem capiendarum quarundam in Hispania civitatum haud frustra concipiens, congregato exercitu, profectus est, superatoque in regione Wasconum Pyrinei iugo, primo Pompelonem Navarrorum oppidum adgressus, in deditionem accepit. Inde Hiberum amnem vado traiciens, Caesaraugustam praecipuam illarum partium civitatem accessit, acceptisque quos Ibin al Arabi et Abuthaur, quosque alii quidam Sarraceni obtulerunt, obsidibus Pompelonem revertitur. Cuius muros, ne rebellare posset, ad solum usque destruxit, ac regredi statuens, Pyrinei saltum ingressus est. In cuius summitate Wascones insidiis conlocatis, extremum agmen adorti, totum exercitum magno tumultu perturbant. Et licet Franci Wasconibus tam armis quam animis praestare viderentur, tamen et iniquitate locorum et genere inparis pugnae inferiores effecti sunt. In hoc certamine plerique aulicorum, quos rex copiis praefecerat, interfecti sunt, direpta impedimenta, et hostis propter notitiam locorum statim in diversa dilapsus est. Cuius vulneris accepti dolor magnam partem rerum feliciter in Hispania gestarum in corde regis obnubilavit. Interea Saxones velut occasionem nacti sumptis armis ad Rhenum usque profecti sunt. Sed cum amnem traicere non possent, quicquid a Diutia civitate usque ad fluenta Mosellae vicorum villarumque fuit, ferro et igni depopulati sunt. Pari modo sacra profanaque pessumdata; nullum aetatis aut sexus discrimen ira hostis fecerat, ut liquido appareret, eos non praedandi, des ultionem exercendi gratia Francorum terminos introisse. Cuius rei nuntium cum rex apud Autesiodorum civitatem accepisset, extemplo Francos orientales atque Alemannos ad propulsandum hostem festinare iussit. Ipse ceteris copiis dimissis Heristallium villam, in qua hiemare constituerat, venit. At Franci et Alamanni, qui contra Saxones missi erant, magnis itineribus ad eos ire contendunt, si forte in finibus suis eos invenire possent. Sed illi iam re peracta revertebantur ad sua. Quorum vestigia secuti, quia rege missi fuerunt, in pago Hassiorum super fluvium Adernam iter agentes invenerunt eosque statim in ipso fluminis vado adorti tanta strage ceciderunt, ut ex ingenti multitudine ipsorum vix pauci domum fugiendo pervenisse dicantur.

Aurrekariak: Paderborneko asanblada

777. urteko pasartean Paderbornen ospatutako asanblada deskribatzen da, Saxoien ustezko menderatzea ekartzen duena. Hemen berriro ere testuaren zati gehiena saxoiei buruz da, baina amaieran musulmanen enbaxadaren berri ematen da. Musulmanek Karlomagnori euren buruak eta beraien erregeak beraiei gobernatzeko eman zizkien

hiriak entregatzen dizkiote. Musulmanen artean soilik Ibin al Arabi aipatzen da, enbaxada horren pertsonai garrantzisuena izango dena, testu gehienetan agertzen baita.

778. urteko pasarteetan Zaragozako espedizioak garrantzi nabarmena eskuratzen du *Annales Regni Francorum*-ekin konparatzen badugu. Hala ere, Saxoniako gerrari baita ere zati handi bat dedikatzen dio azken partean.

Espedizioa eta Iruñeko konkista Zaragozarainoko ibilbidean

Karlomagno Pirineoak zeharkatzen ditu baskoien lurraldean, eta Hispanian sartuta Iruñea errendizioan hartzen du, Zaragozarainoko ibilbidean. Iruñeko errendizioa lehen aldiz aipatzen da hemen.

Atzera egitea

Zaragozan Ibin al Arabi eta Abutauren (Abū Tawr) bahituriak hartu eta atzera egiten du, bere erresumara bueltatuz. Frantzian sartu baino lehenago Iruñeko harresia suntsitzen du, bere aurka altxa ez dadin.

Erasoa

Pirineoetan murgilduta, baskoiek, mendien goiko partean kokatuta, frankoen armadaren erretagoardia erasotzen dute. Frankoek desabantaila handia dute zonalde malkartsuaren ondorioz, eta hildakoak ugari dira jauregiko nobleen artean. Baskoiek hornidurak arpilatu eta modu azkar batean desagartzen dira.

Musulmanak Paderbornera hiriak eta euren buruak Karlomagnoari entregatzera joaten direla esaten da. Hiri horiek eskuratzeko asmoarekin frankoen erregea armada osatu eta Hispanian sartzen da. Hau ez dugu *Annales Regni Francorum*-etan ikusten. Armadaren konposizioa nolakoa den eta bi bide hartzen dutela Hispanian sartzeko, mendebaldetik eta ekialdetik, ez da esaten. Iruñea zergatik konkistatzen duen ez da azaltzen. Honi buruz esaten zaigu *oppidum* bat dela, nafarren *oppidum*-a hain zuzen ere. *Oppidum* izendapena eta bertako biztanleriaren etnia soilik eskuizkribu honetan azaltzen da. Zaragozak, bestalde, garrantzi nabarmena dauka, *civitas* dela esaten baita bai eta eskualdeko hiri garrantzitsuena dela. Iruñea suntsitzeko arrazoia aipatzen da, bere aurka

altxa ez dadin, guztiz azaltzen ez bada ere. Baskoiak izendatzeko *wascones* hitza erabiltzen da, eta ez *hispani wascones*, *Annales Regni Francorum*-etan gertatzen den bezala. Nafarrei buruz ez dago aipamenik. Azkenik, guduari buruz informazio oso baliagarria ematen da.

3. Eginardo, *Vita Karoli Magni*³

Eginardok⁴ *Vita Karoli Magni* 814-833 urteen artean idatzi zuen. Eginardok obra honetan Karlomagno enperadorearen bizitza deskribatzen du, modu biografikoan. Oso ondo ezagutzen zituen Karlomagnoaren ekintzak, bere gortean egon baitzen 792. urtetik aurrera. Dena den, Orreagako gertakariak ez zituen bizi, eta *Vita Karoli Magni* idatzi zuenean 35-50 urte inguru igaroak ziren gudua eman zenetik. Bestalde, obra hau idazterakoan, Eginardok *Annales qui dicuntur Einhardi* lanetik material ugari hartu zuen Karlomagnoaren biografia idazteko.

[9] Cum enim assiduo ac poene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confiniorum loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli apparatu adgreditur; saltuque Pyrinei superato, omnibus, quae adierat, oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolomi exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei iugo Wasconicam perfidiam parumper in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positos insidiis - est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis oportunus - extremam impedimentorum partem et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio praecedentes tuebantur desuper incursantes in subiectam vallem deiciunt, consertoque cum eis proelio usque ad unum omnes interficiunt, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adiuuabat in hoc facto Wascones et levitas armorum et loci, in quo res gerebatur, situs, econtra Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit impares. In quo proelio Eggihardus regiae mensae praepositus, Anshelmus comes palatii et Hruodlandus Brittanici limitis praefectus cum aliis conpluribus interficiuntur. Neque hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret ubinam gentium quaeri potuisset.

³ O. Holder-Egger (ed.), *Einhardi Vita Karoli Magni*, MGH SRG. 25, Hannover-Leipzig, 1911, 1-41 or.

⁴ Eginardo intelektual karolingio garrantzitsuenetariko bat izan zen. Fuldako monasterioan eskriba bezala hezi zen. 792an Akisgraneko jauregiko eskolara mugitu zen, eta bertan Karlomagnoaren estimua lortu zuen. 840ean hil zen, Seligenstadt-eko abadian.

Lehenago esan dugun bezala, Eginardok informazio ugari hartu zuen *Annales qui dicuntur Einhardi* urtekarietik bere obra idazteko. Horregatik interesgarria da bien arteko konparaketa bat egitea, *Vita Karoli Magni*-n zer gehitzen eta zer kentzen duen ondo ikusteko. Hasierako zatia alde batera uzten du, hau da, Karlomagno Hispanian gauzatutako espedizioari ez dio inolako garrantzirik ematen, eta jasotzen duen informazio gehiena erasoari buruz da non paralelismoak oso deigarriak diren, hurrengo taulan beltzez nabarmendu ditugunak:

<i>Annales qui dicuntur Einhardi</i>	<i>Vita Karoli Magni</i>
<p>Venit eodem in loco ac tempore ad regis praesentiam de Hispania Sarracenus quidam nomine Ibin al Arabi cum aliis Sarracenis sociis suis, dedens se ac civitates, quibus eum rex Sarracenorum praefecerat. (...).</p> <p>Tunc ex persuasione praedicti Sarraceni spem capiendarum quarundam in Hispania civitatum haud frustra concipiens, congregato exercitu, profectus est, superatoque in regione Wasconum Pyrinei iugo, primo Pompelonem Navarrorum oppidum adgressus, in deditionem accepit. Inde Hiberum amnem vado traiciens, Caesaraugustam praecipuam illarum partium civitatem accessit, acceptisque quos Ibin al Arabi et Abuthaur, quosque alii quidam Sarraceni obtulerunt, obsidibus Pompelonem revertitur. Cuius muros, ne rebellare posset, ad solum usque destruxit, ac regredi statuens, Pyrinei saltum ingressus est. In cuius summitate Wascones insidiis conlocatis, extremum agmen adorti, totum exercitum magno tumultu perturbant. Et licet Franci Wasconibus tam armis quam animis praestare viderentur, tamen et iniquitate locorum et genere inparis pugnae inferiores effecti sunt. In hoc</p>	<p>Cum enim assiduo ac poene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confiniorum loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli apparatu adgreditur; saltuque Pyrinei superato, omnibus, quae adierat, oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolomi exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei iugo Wasconicam perfidiam parumper in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positus insidiis - est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis oportunus - extremam impedimentorum partem et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio praecedentes tuebantur desuper incursantes in subiectam vallem deiciunt, consertoque cum eis proelio usque ad unum omnes interficiunt, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adiuvabat in hoc facto Wascones et levitas armorum et loci, in quo res gerebatur, situs, econtra Francos et armorum gravitas et loci</p>

<p>certamine plerique aulicorum, quos rex copiis praefecerat, interfecti sunt, direpta impedimenta, et hostis propter notitiam locorum statim in diversa dilapsus est. Cuius vulneris accepti dolor magnam partem rerum feliciter in Hispania gestarum in corde regis obnubilavit. (...).</p>	<p>iniquitas per omnia Wasconibus reddidit impares. In quo proelio Eggihardus regiae mensae praepositus, Anshelmus comes palatii et Hruodlandus Brittanici limitis praefectus cum aliis conpluribus interficiuntur. Neque hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret ubinam gentium quaeri potuisset.</p>
--	--

Paderborneko asanblada ez da agertzen. Ez da ezer esaten honi buruz.

Eginardok, Saxoniako gerraren kontakizunaren barruan, pasarte oso bat eskaintzen dio gertakari honi. Lehenengo zatian Karlomagno, Pirineoak gurutzatu ondoren, Hispanian bideratzen duen espedizioa oso gainetik aipatzen da.

Bigarren zatian guduaren deskribapen nahiko zabala agertzen da, xehetasun nabarmenekin.

Hispaniarako espedizioa

Ez da Hispaniara jotzeko arrazoirik ematen. Pirineoak gurutzatu ondoren, Hispaniako espedizioa oso laburki aipatzen da, inongo deskribapenik gabe edo gertakari garrantzitsuak azaldu gabe. Ez da Iruñeari buruz ezer esaten, ezta Zaragoza edo bahituriei buruz.

Erasoa

Zonaldearen estutasunaren ondorioz armada frankoak ilara handi bat osatzen du, eta baskoiak horretaz baliatzen dira. Erretagoardia eta armadaren zati handiena babesten dutenek eraso bortizkien jasaten dute. Armadura astunen eta zonalde malkartsuaren ondorioz frankoak desabantaila dute, eta hildakoak ugariak dira. Azkenik, gauaz aprobeztatzen dira ihes egiteko.

Ez da inongo azalpenik ematen, eta beste testuekin konparatuz informazio asko falta da. Paderborneko asanblada ez da azaltzen. Musulmanak ez dira pasarte osoan aipatzen, ez

dira existitzen. Karlmagnoren arrazoia Hispaniara jotzeko ez da agertzen, eta bertan egiten duena garaian oso erabilia zen *oppidis atque castellis in deditionem acceptis* esaldiaren bitartez laburbiltzen da, informaziorik eskaini gabe. Armadaren konposizioari buruz edo hartutako bi bideei buruz ez da ezer esaten. Iruñea edo Zaragozako hiriak eta azken honetan Karlomagno eskuratutako bahituriak ez dira ezta ere deskribatzen. Baskoien garaiko ohiko karakterizazioa agertzen da, *wasconica perfidia*-en bitartez, eta *Annales qui dicuntur Einhardi*-etan bezala, ez dira *hispani wascones* bezala izendatzen, soilik *wascones* hitza erabiltzen da; nafarrak ez dira azaltzen. Erasoari buruz, ordea, informazio oso garrantzitsua txertatzen du, eta *Annales qui dicuntur Einhardi*-etan baino zertxobait gehiago deskribatzen digu. Hemen, gainera, ezagutzen ez genituen hildako batzuen izenak ematen ditu: Egihardo seneskala, Anselmo jauregiko kondea eta Errolan Britainiako markako prefektua.

4. *Annales Mettenses Priores*⁵

Annales Mettenses Priores-ak 804/830 urteen artean idatziak izan ziren. Duschene historialariak XVII. mendean lehen aldiz editatu zituen, eta izen hau jasotzen dute hark erabili zuen eskuizkrubua Metz hirikoa zelako, Saint Arnould abadiakoa⁶. Sekzio bat baino gehiago dituzte, bakoitza garai desberdin batean idatzitakoa. Orreagako gudua lehen sekzioan aurkitzen da, baina urte hauen deskribapena egiteko *Annales Mettenses Priores*-ak batez ere *Annales Regni Francorum*-etan oinarritzen dira. Urtekari hauetan errege karolingioen laudiorako historia bat eraikitzen da. H Hoffman-en ustetan, Chelles-eko monasterioan 804/806 urteen artean konposatuak izan ziren, Gisela, Karlomagnoren arreba, hango abadesa zenean. Dena den, ez dago erabateko adostasuna honen inguruan.

Anno dominicae incarnationis DCCLXXVII. Rex Carolus conventum Francorum habuit iuxta fontem qui dicitur Patrebrunna. Ad quod placitum omnes Saxones venerunt, exceptis paucis rebellibus, quorum princeps Witing erat, qui ad Nordomannos confugium fecerunt. Ad eundem quoque placitum de Hispania quidam principes Sarracenorum venerunt,

⁵ B. de Simson, *Annales Mettenses priores*, MGH SRG. 10, Hannover-Leipzig, 1905, 1-98 or.

⁶ Tradizioaren arabera, Saint Arnouldeko abadia Metzko apezpikuak IV. mendean sorturiko eraikinean oinarritzen da. X. mendean berreraikia izan zen, nekropoli bezala erabilia izan eta gero. Metzko hirian dago, Frantziako ipar-ekialdean.

Ibinalardia et Withseui, qui Latine Ioseph nominabatur; ibi se cum omnibus quos regebant ditioni domni regis Caroli subdiderunt. In qua sinodo etiam innumerabilis turba Saxonum per manus sacerdotum baptizata est, et secundum legem et consuetudinem eorum ingenuitatem et possessionem eorum regi Carolo per manus in pignus tradiderunt, ut, si amplius mutassent fidem eorum, in servitium sempiternum perdita hereditate incidissent. **Inde rex cum victoria una cum fidelibus reversus celebravit natalem Domini in villa quae dicitur Dotiacus et pascha in Aquitania in villa quae appellatur Cassinaghilo.**

Anno dominicae incarnationis DCCLXXVIII. Rex Carolus motus precibus, immo querelis Christianorum, qui erant in Hispania sub iugo sevissimorum Sarracenorum, exercitum in Hispaniam duxi; ipse scilicet cum manu valida per Aquitaniam pergens, iuga Pirinei montis transcendens, ad Pampilonam urbem pervenit. Pars autem non modica exercitus de Austria, Burgundia, Bavaria seu Provincia et Langobardia per Septimaniam proficiscentes ad Barcinonam civitatem pervenerunt. His innumerabilibus legionibus tota Hispania contremuit. Coniunxerunt autem se uterque exercitus ad Cesaraugustam munitissimam urbem; in qua expeditione obsidibus receptis ab Abinolarbi et Apotauro, Pampilona firmissima civitate capta atque destructa, Hispanis, Wasconibus et Nabarris subiugatis, victor in patriam reversus est. Cum audissent autem Saxones, quod exercitus Francorum in Hispaniam perrexisset, persuadente perfido Witicino et sociis eius, postposita fide, quam promiserant, in fines Francorum irruperunt iuxta Hrenum fluvium vastantes, multas ecclesias incendentes, plurimaque scelera comiserunt. Contra quos sub celeritate Carolus rex exercitum misit. Hoc cum Saxonibus nuntiatum esset, fugam inierunt iuxta fluvium cuius vocabulum est Adarna, in loco qui dicitur Lehesi. Ibi prelio comisso Francorum victoria fuit, ceciditque de Saxonibus multitudo maxima, ceteri turpiter, preda amissa, fuga lapsi cum contumelia reversi sunt ad propria. Celebravit autem rex natalem Domini et pascha in villa quae dicitur Heristallo.

Aurrekariak: Paderborneko asanblada

Lehenengo zatian, 777. urteari dagokiona, Paderborneko asanblada deskribatzen da. Hemen aurreko testuetan saxoiei buruz ematen diren berriak gutxitu egiten dira eta musulmanen enbaxadari buruz informazio eraldatua baino murriztu gabea eskaintzen da. Beraz, proportzioan asko irabazten du. Hirien entregari buruz ez da ezer esaten, baina bai haiek eta haiek gobernatzen duten jende guztia Karlomagnoen mende jartzen direla. Sarrazeno hauei, gainera, *principes* tituloa ematen die. *Annales qui dicuntur Einhardi*-n agertzen den erregea ez da aipatzen. *Annales Regni Francorum*-etan agertzen diren musulmanak aipatzen dira, baina haiek modu desberdin batean transkribatuta daude.

Pasartearen bigarren zatian, 778. urteko ekintzak kontatzen dituena, Hispaniako espedizioak pisu handiagoa dauka Saxoniako gerra baino.

Espedizioa gauzatzeko arrazoia

Kasu honetan Karlomagnoen espedizioa azaltzeko arrazoi erlijiosoa ematen da, ordura arte inoiz aipatu ez dena. Karlomagnok Pirineoak zeharkatzen ditu, Pazkoa Akitanian pasa ondoren, musulmanen menpe dauden Hispaniako kristauen eskaeren eta arrangurengatik. Ez dira musulmanek entregatu behar dizkioten hiriak aipatzen.

Espedizioaren antolaketa eta Zaragozarainoko ibilbidea

Hemen ez da ezer berririk esaten, guztia *Annales Regni Francorum*-etatik aterata baitago. Soilik Pirineoak gurutzatzen dituela eta armadaren tamaina erraldoia dela, legio ugariekin, Hispania guztia astinduz. Zaragozarainoko bidean Iruñera iristen dela esaten da, baina ez da konkistarik aipatzen momentu honetan.

Atzera egitea

Hemen baita ere *Annales Regni Francorum*-etan agertzen dena errepikatzen da, gehigarri batzuekin. Karlomagno, Zaragozan Ibin al Arabi eta Abutauroren bahituriak eskuratu ondoren, Frantziara bueltatzen da, Iruñea hartuz eta suntsituz, eta hispanoak, baskoiak eta nafarrak mendean hartzen ditu.

Orokorrean ez da ezer berririk agertzen, baina daukagun informazioa borobiltzeko oso erabilgarria da. Paderbornen musulmanen menderatzea aipatzen da. Hispaniara jotzeko arrazoi berri bat ematen da, erlijioa baliatuz. Beste guztia *Annales Regni Francorum*-etatik aterata dago, eta ez da Iruñea eta hispanoak, baskoiak eta nafarrak zergatik mendean hartzen dituen azaltzen. Iruñeko konkista ez da Zaragozarainoko bidean aipatzen, Zaragozatik bueltatzen denean baizik, eta hura *firmissima civitas* bezala agertzen da, izendapen garrantzitsua jasoz. Aldi berean, hasieran *urbs* bezala izendatzen da baita ere. Zaragoza *munitissima urbs* dela aipatzen da, hiri honi baita ere gorengo izendapena emanez. Baskoiak izendatzeko, *Annales Regni Francorum*-etan gertatzen den bezala, *hispani wascones* erabiltzen da.

5. *Annales Laureshamenses*⁷

Annales Laureshamenses urtekariak 703. urtetik 803. urtera arte luzatzen dira. Toki desberdinetan idatzi ziren, bata bestearen ondoren: Hasieran, 760. urtera arte Cambrai inguruan konposatu ziren; 760-777 urte tartean Gorzeko abadian idatzi ziren, eta azkenik, 777. urtetik aurrera Lorschen⁸. Abadia honetara pasa zirenean tankera aldatu zen: xehetasun gehiago ematen zituzten frankoen erreinuaren historiaz. Fichtenauren arabera, Richbod⁹ abadeak zuzendu zuen fase hau, beranduago Treveriseko apezpiku izendatu zutenean bertan jarraituko zuelarik hauek osatzen. 785. urtean testu bat erredaktatu zuten eta honetatik beranduago aldaerak eratorri baziren ere, ez du zertan esan nahi ordura arte bertan idatzi zirenik.

777. Habuit Carlus conventum Francorum, id est Magiscampum, in Saxonia ad Padresbrunnon, et ibi paganorum Saxonum multitudo maxima baptizata est.

778. Fuit rex Carlus in Spania cum exercitu, et conquesivit civitatem Pampalonam; et Habitaustus Saracinarum rex venit ad eum, et tradidit civitates quas habuit, et dedit ei obsides fratrem suum et filium. Et inde perrexit dominus rex usque ad Cesaris-Augusta, et ibi venit ad eum Abinalarbi alter rex Saracenorum, quem et fecit adducere in Francia. Et interim quod dominus rex illis partibus fuit, Saxones gens perfidia mentientes fidem, egressi de finibus suis venerunt hostiliter usque ad Renum fluvium, succendendo omnia et vastando, nihil penitus relinquentes. Et inde regredientes, persecuti sunt eos Franci usque ad flumen Adernam, et ibi invicem belligerantes, Saxones in fugam versi sunt, et plurimi ex ipsis ceciderunt, Franci victores per Dei auxilium extiterunt.

[Et Gundolandus abba obiit. Et in Italia in Tarvisio civitate, vel in reliquis civitates in propinquo, fuit terraemotus magnus, ita ut multa edificia sive etiam ecclesias corruerunt de ipso terremotu, et plurimi homines mortui sunt, ita ut in una villa 48 simul in una nocte perierunt.]

⁷ G.H. Pertz. *Annales Laureshamenses, Alamannici, Guelferbytani et Nazariani*. MGH SS I, Hannover. 1829.

⁸ Lorscheko abadia gaur egungo Alemaniako mendebaldean kokatzen da, Wormsetik hamar kilometrora. 764ean fundatu zen, eta garai horretan karolingiar inperioan gertatutako berpizkunde kulturalaren gune bat izan zen. Liburutegi erraldoi bat zeukan, testu kristau eta klasiko ugariekin. Hori dela eta, karolingiar inperioko monasterio garrantzitsuenetariko bat izan zen, bi errege bertan lurperatuak izan zirelarik.

⁹ Richbod Lorscheko abadea izan zen 784etik aurrera, bai eta Mettlacheko abadea eta Treveriseko artzapezpikua 792tik aurrera. Karlomagnoren gortean egon zen, eta bertan Alkuinoren diszipulua izan zen. 804ean hil egin zen.

Aurrekariak: Paderborneko asanblada

777. urteko pasartean Karlomagnok Paderbornen ospatutako asanblada oso ginetik aipatzen da, baina soilik saxoien bataioa gertatzen dela azaltzeko. Ez da ezer esaten musulmanen enbaxadari buruz.

778. urteko pasartean Hispaniako gertakariak modu labur batean azaltzen ditu. Pasartean honi buruz eta saxoien aurkako gerrari buruz eskaintzen zaigun informazioa proportzioan berdina da.

Espedizioa eta Zaragozarainoko bidea

Karlomagno Hispanian sartzen da armadarekin eta Iruñea konkistatzen du. Abutauro berarengana doa eta hiriak eta bahituriak ematen dizkio. Bahituriak bere semea eta bere anaia dira. Abutaurok, gainera, *rex* tituloa jasotzen du.

Atzera egitea

Zaragozan Ibin al Arabi musulmana berarengana doa eta Karlomagnok hura hartzen du eta Frantziara eramaten du. Ibin al Arabik *rex* tituloa dauka baita ere, beste errege musulmana bezala agertuz.

Informazio gutxi eskaintzen digute *Annales Laureshamenses*-ek Hispaniako espedizioari buruz. Paderbornen ez da musulmanen enbaxada aipatzen. Espedizioaren prestakuntza ez da zehazten. Armada nola dagoen osatuta ez da esaten. Ez dira Pirineoak agertzen. Iruñea konkistaren bitartez hartzen du eta *civitas* bezala izendatzen da. Kasu honetan Karlomagnok bahituriak ez ditu Zaragozan bertan hartzen, beste testuetan esaten den bezala, lehenago baizik. Abutaurok bahituriekin batera hiriak ematen dizkio. Zaragozan Ibin al Arabi hartu eta Frantziara eramaten du. Zaragozak ez du inolako izendapenik jasotzen. Baskoiak edota nafarrak ez dira aipatzen. Ez da beste informaziorik eskaintzen.

6. *Chronicon Laurissense Breve*¹⁰

Chronicon Laurissense Breve-a baita ere *Annales Laurissenses Minores* bezala ezagutzen da. Autorea ezezaguna da eta soilik dakigu monje batek idatzi zuela Lorsch-eko abadian. Frankoen historia 680. urtetik 817. urtera arte kontatzen du. 680tik 741era arte informazioa batez ere Fredegarioren Kronikatik¹¹ hartzen du. 788. urtera arte testu bakarra aurkitzen dugu, eta hemendik aurrera kontserbatzen diren kopietan aldaerak daude. Gaur egunera arte iraun duten eskuizkribuen artean bat Fuldan eta beste bat Reimsen aurkitu ziren. Kronika IX. mendearen hasieran idatzi zen.

Carolus Saxones vastatis Heresburhc et Sigiburhc castella capit, custodias ibidem dimissis revertitur in Franciam. Carlus in Italiam Hruotgauzum tyrannidem molientem interimit. Saxones post multas caedes et varia bella adflicti non valentes resistere tandem christiani effecti Francorum ditioni subduntur. Carolus contra Sarracenos Pampalonam civitatem capit. Abitaurus rex Sarracenorum rex dedit obsides fratrem suum et filium et reddidit civitates, quas tenebat; inde proficiscitur ad Caesaris-Augustam, adducit secum Ibinalarbi regem Sarracenorum. Widuchindus Saxo tyraniddi nititur.

Saxones rebellioni insistunt, strages et incendia in Franciam usque in Hrenum peragunt. Carlus ex itinere Hispanorum regrediens exercitum obviam mittit, Saxones in fugam vertit. Carolus Saxones obprimit et adversantes sibi Dei auxilio superat. Carlus denuo Romam adiens.

Aurrekariak ez dira aipatzen, Paderborneko asanbladari buruz ez da ezer esaten, eta zuzenean Karlomagno jada Iruñean dagoenean ematen du informazioa.

Espedizioa eta bahituriak

Karlomagnok musulmanen aurka Iruñea hartzen du eta Abutauroren bahituriak eta hiriak jasotzen ditu. Abutaurok *rex* tituloa dauka.

¹⁰ H. Schnorr von Carolsfeld, *Das Chronicon Laurissense breve*. In Neues Archiv ier Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde.15-39 orr.

¹¹ Fredegarioren Kronika Austrasian, 658/660 urteen artean, idatzitako obra anonimoa da. Frankoen historia 561. urtetik 641. urtera arte kontatzen du, batez ere merovingioen garaian zentratuz.

Atzera egitea

Zaragozan Ibin al Arabi hartzen du. Ibin al Arabi *rex* bezala agertzen da.

Paderborneko asanblada ez da azaltzen. Espedizioaren ezaugarriak ez dira ezta ere deskribatzen. Iruñea *civitas* bezala izendatzen da, eta Karlomagnok musulmanen aurka konkistatzen duela aipatzen da, beste testuetan inoiz esaten ez dena. Zaragoza ez da inola kalifikatuta. Bahituriak hemen ez dira Zaragozan hartzen, lehenago baizik eta Abutaurok entregatzen dizkio. Bahituriak bere anaia eta semea dira. Hauekin batera hiriak ematen dizkio. Zaragozan Karlomagnok Ibin al Arabi hartzen du berarekin. Baskoiak ez dira agertzen. Itzulerari buruz ez da ezer esaten.

7. *Chronicon Moissiacense*¹²

Moissac-eko abadian¹³ aurkitu zen kontserbatzen den eskuizkribu bakarra, baina ez dago batere argi non eta nork idatzi zuen. Batzuen arabera Ripoll-eko monasterioan konposatu zen. Datazioen arabera IX. mendeko lehen erdialdean idatziko zen. Historia oso zabala hartzen du bere baitan, 828. urtera arte. 710-760 urteetako sarreak galdu egin ziren. Hiru obra oinarri bezala hartzen ditu: *Annales Regni Francorum*, *Anales Laureshamenses* eta *Chronicon Laurissense Breve*, baina uste da gaur egun galdu diren hego Frantziako beste testu kronistiko batzuk baita ere erabili zirela honen konposaketarako.

Et in alio anno habuit Karolus rex conventum magnum francorum, id est Magiscampum in Saxoniam ad Patresbrunna et ibi paganorum Saxonum multitudo baptizata est.

Et in anno 778, congregans Karolus rex exercitum magnum, ingressus est in Spania, et conquisivit civitatem Pampelonam. Et ibi Taurus, Sarracenorum rex, venit ad eum et tradidit civitates quas habuit, et dedit ei obsides fratrem suum et filium. Et inde perrexit usque ad Caesaraugustam. Et dum in illis partibus moraretur, Saxones, perfidia gens, mentientes fidem egressi sunt de finibus suis, venere usque ad Rhenum fluvium incendendo omnia atque vastando. Et dum reverterentur cum praeda magna,

¹² D. Claszen, *Chronicon Moissiacense Maius. A Carolingian World Chronicle from Creation until the First Years of Louis the Pious*, 2. Tomoa. Leiden. 2012. 121-122 orr.

¹³ Moissac-eko abadia, Moissac-en, Tarn-et-Garonne departamentuan kokatzen da. VII. mendean sortu zen eta XII. mendetik aurrera Frantziako hego mendebaldeko abadia garrantzitsua bihurtu zen. Cluny-ko abadia boteretsuari lotuta egon zen.

pervenit nuntius ad Karolum regem adhuc in Hispania degentem. Quo audito, festinae reversus est in Francia. Franci vero, conglobati in unum, persecuti sunt Saxones usque ad flumen, cui nomen est Calerna. Quod cum conperissent Saxones, conversi sunt ad eos in prelio. Et ceciderunt ex parte Saxonum plurimi. Ceteri vero fugierunt et acceperunt Franci spolia eorum. Et non post multos dies Gondolaudus abba obiit. In Italia, in Tarvisio civitatae, et in reliquis civitates in propinco, factus est terremotus magnus, ita ut multa aedificia seu etiam aecclesias corruerunt et plurimi homines de ipso terremotum mortui sunt, ita ut in una villa, XLVIII simul in una noctae perirento. Et in alio anno perrexit iterum Karolus rex in Saxonia et venit usque ad fluvium Visara et Saxones, pacificati, de trans flumen obsides dederunt. In Francia vero famis magna et mortalitas facta est. Et rex sedit Warmacia.

Aurrekariak: Paderborneko asanblada

Annales Laureshamenses-etan gertatzen den bezala, hemen Paderbornen Karlomagnok ospatu zuen asanblada aipatzen da, baina kasu honetan berriro ere ez da bertan agertu zen musulmanen enbaxadari buruz ezer esaten. Bi lerrotan azaltzen da gertakari hau, eta soilik saxoien bataioa aipatzen da.

778. urteko pasartean lehen zatia Hispaniako espedizioari dedikatzen dio, eta espedizio honi buruz Saxoniako gerrari buruz baina informazio gehago eskaintzen digu, lehentasuna honi emanez.

Espedizioaren antolaketa eta Zaragozarainoko ibilbidea

Karlomagnok armada handi bat biltzen du eta Hispanian sartzen da. Zaragozarainoko bidean Iruñea konkistatzen du eta Abutauroren bahituriak, bere semea eta anaia, eta hiriak jasotzen ditu. Abutauro berriro ere *rex* tituloarekin agertzen da.

Atzera egitea

Karlomagno, Zaragozan dagoelarik, Saxoien altxamenduaren berri du eta Frantziara itzultzen da.

Paderborneko asanblada azaltzen bada ere, ez da ezer esaten musulmanen enbaxadari buruz. Karlomagnok armada handi bat osatzen duela esaten zaigu, baina honen ezaugarriak ez dira agertzen. Bahituriak eta hiriak Iruñean edo Zaragozarainoko bidean jasotzen ditu, eta ez Zaragozan bertan. Bahituriak Abutauroren anaia eta semea dira.

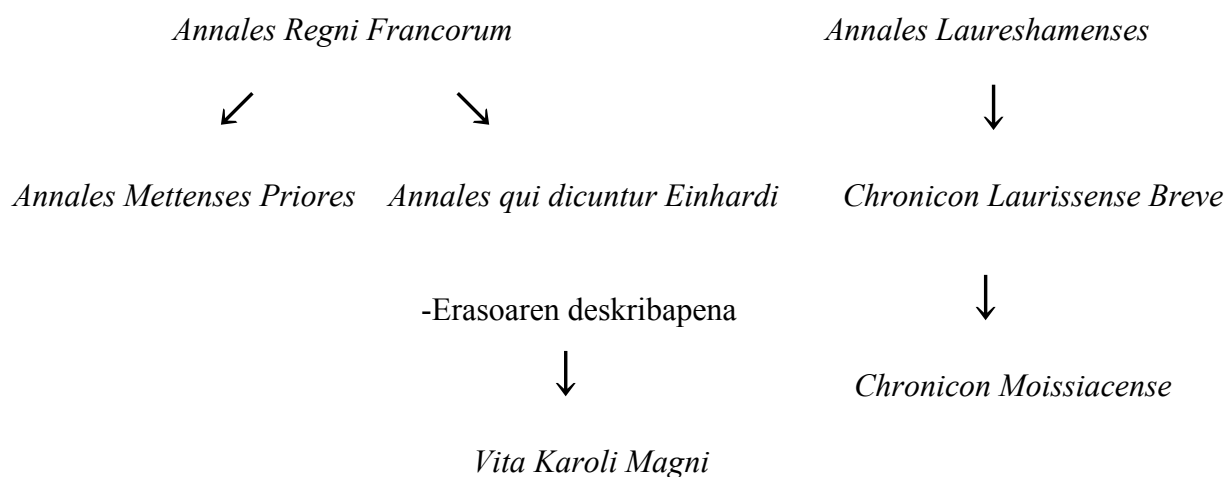
Iruñea, beste testuetan bezala, *civitas* izendatzen da. Zaragozak ez du, berriro ere, izendapenik jasotzen. Saxoien altxamendua Karlomagno Hispanian dagoenean gertatzen da, eta erregeari honen berri Zaragozan iristen zaio. Baskoiak ez dira azaltzen. Atzera egiteari buruz ez da ezer azaltzen, soilik oso azkar bueltatzen dela.

III- Testuetako aldaeren transmisioa

Iturri guztiek banaka zer nolako informazioa gehitzen edo kentzen zuten aztertu ondoren, ezinbestekoa da hauek ondo antolatzea. Iturriek eskaintzen diguten informazioa eta hauen arteko transmisioa nolakoa den kontuan hartuz, behean ikusten dugun eskema, *stemma* xume baten tankeran, landu dugu.

Testuek transmititzen duten informazioa

-Paderbornen musulmanen enbaxada.	-Paderbornen musulmanen enbaxadarik ez.
-Baskoien eta nafarren aipamena.	-Baskoien eta nafarren aipamenik ez.
-Bahituriak Zaragozan hartzen dira.	-Bahituriak Zaragoza baino lehenago hartu.
-Ibn al Arabi eta Abutauroren bahiturien entrega.	-Soilik Abutauroren bahiturien entrega.
-Ibn al Arabi ez du Frantziara eramaten	-Ibn al Arabi Frantziara eramaten du.
-Iruñearen suntsiketeta.	-Iruñearen suntsiketarik ez.
	-Iruñea <i>civitas</i> izendatzen da.

Eskeman ikusten ditugun hurrengo hiru multzoak desberdintzen dira: Alde batetik, Akisgraneko errege karolingioen gortearen inguruan idatzitako *Annales Regni Francorum*, *Annales qui dicuntur Einhardi* eta *Vita Karoli Magni*. Beste aldetik, Metzko Saint Arnould monasterioko *Annales Mettenses Priores*-ak ditugu. Azkenik,

Lorschekeko tradizioko testuak aurkitzen ditugu: *Annales Laureshamenses*, *Chronicon Laurissense Breve* eta *Chronicon Moissiacense*.

Karolingioen gortean idatzitako *Annales Regni Francorum*-ak, *Annales qui dicuntur Einhardi*-k eta *Vita Karoli Magni*-k informazio mota bat transmititzen digute. Azken bi hauek garaiko lekukoen artean oso ezaguna zen guduaren berriak aurkezten dizkigute, Karlomagno hil ondoren. Testuek erasoaren deskribapena eskaintzen digute, bertan hildakoen pertsonai ezagunen izenekin batera. Gertaeretatik hogeita hamabost urte baino gehiago pasa arren, Pirineoetako mendietan izandako guduaren berria oraindik oso bizirik zegoen jendearen artean, eta bi testu hauek oralki transmititutako informazio hori jasotzen dute. Horrela, *Annales Regni Francorum*-etan ez badugu honen berririk ere, urtekari honetan oinarritzen den eta Karlomagnoaren heriotzaren ondoren idatzi zen *Annales qui dicuntur Einhardi* obran guduaren lehen aipamenak aurkitzen ditugu. Beranduago, Eginardok bere *Vita Karoli Magni* idazterako obra hau hartu zuen eta erasoari buruz lekukoen artean ezagunak ziren xehetasun berri batzuk gehitu zituen, hildakoak, Errolan, Anselmo eta Egihard, esaterako. Errolanen izena lehen aldiz agertzen da, bere inguruan sortutako tradizioarekin lotuz. Inperioan zehar gertakari honen ezagupen zabala Astronomoak are beranduago idatzitako Ludoviko Pioren biografian, *Vita Hludowici Imperatoris*, baieztatzen du, Karlomagnoaren Hispaniako espedizioa aipatzen duen bizpahiru lerroetan: *Quorum, quia vulgata sunt, nomina dicere supersedi*¹⁴.

Gortean idatzitako testu hauetan, gainera, Hispaniako espedizioa hasiera batean, *Annales Regni Francorum*-etan, soilik parentesi bat baldin bada Saxoniako gerraren kontakizunean, hurrengo obretan garrantzia eskuratzen du, leku garrantzitsu bat betetzen kroniketan. Hortaz, aldaketa bat nabarmentzen da, Orreagak denborarekin lortzen duen interesa erakusten duena.

Metzen lehenago aipatu dugun bezala, *Annales Regni Francorum*-ak oinarri bezala hartuz, erregearen laudiorako urtekariak idatzi ziren, erregea goraiatzeko. Honetan transmititzen den informazioa guztiz erlazionatuta dago goraiamen horrekin, eta bereizgarriena Hispaniarako espedizioaren justifikazio erlijioso da. Beste testuetan ez bezala, hemen Karlomagnok abian jarritako espedizioa arrazoi erlijiosoengatik gertatzen dela argi uzten da, kristautzaren defendatzailearen irudia zabaldu nahian. Honekin

¹⁴ Ernst Tremp. *Astronomus. Vita Hludowici imperatoris*. MGH SRG 44. Hannover, 1995. 288 orr.

batera, Karlomagnoarekiko musulmanen menderatzea Paderbornen, armadaren tamaina erraldoiaren aipuak *-his innumerabilibus legionibus-* frankoen erregeak konkistatzen dituen hiriei ematen zaien dimentsio handiak, *firmissima civitas* edo *munitissima urbs*, edota musulmanengandik eskuratzen dituen bahituriak ideia hau borobiltzen dute, frankoen erregearen egitandia goraiatuz. Espedizioari emandako izaera erlijiosoa hedatu zen urteetan zehar, Errolanen kantan ikus dezakegun bezala.

Lorscheko abadian transmititutako informazioak Orreagako guduari buruz nagusitzen hasiko den Errolanen tradizioaren lehen zantzuak burutzen ditu. Lorschek *Annales Laureshamenses* eta *Chronicon Laurissense Breve* konposatu ziren, azken hau aurrekoan oinarrituz. Bietan *Chanson de Roland*-en beranduago aurkituko ditugun ezaugarriak agertzen hasten dira: beste testuetan baskoiek eta nafarrek duten protagonismoa desagertzen da; protagonismoa orain musulmanengan ezartzen da, Karlomagno beraien aurka Iruñea konkistatzen duelarik, *Chronicon Laurissense Breve*-n esaten den bezala. Hiru testuetan soilik musulmanak aipatzen dira, protagonista bakarrak dira, eta baskoiek eta nafarrak, berriz, ez dira agertzen. Errolanen kantan, jakina den bezala, etsai bakarrak musulmanak dira. Horretaz gain, beste bi multzoetako testuetan baita ere aipatzen den musulmanen bahiturien entrega multzo honetan errepikatzen da, eta *Chanson de Roland* kontakizunean azaltzen den beste gertakari bat da. Beraz, beste testuetan Errolanen tradizioarekin paralelismoak agertzen dira ere, baina batez ere eskuizkribu hauetan oso argi ikusten da erlazioa. Beranduago idatzitako *Chronicon Moissiacense*-ak Lorschek idatzitako bi testuak oinarri bezala hartzen ditu, eta kasu honetan Orreagako guduaren tradizioan oso errotuta egon zen Karlomagnoaren erretiradaren arrazoia azalduko da lehen aldiz, saxoien altxamendua aipatuz. Hori dela eta, Lorscheko abadian idatzitako testuak sortzen ari den eta denbora luzez indarrean ezarriko den Orreagako guduaren tradizio klasikoarekin lotu daitezke.

Horretaz gain, Hispaniko gertakariak pisu handiagoa dute kronika hauetan; jada ez dira soilik lerro solte batzuk Saxoniako gerraren kontakizunaren barruan, eta honekin konparatuz proportzioan garrantzia handitzen du. Horrenbestez, Akisgraneko testuekin gertatzen den bezala, hemen ere ikusten da Hispaniako gertakariak denborarekin zer nolako interesa eskuratzen duen.

IV- Iturrien erabilera lan historiografikoetan

Atal honetan, modu labur batean, erreferentziarako historialari batzuek zer nolako trataera eman dioten iturri karolingioei Orreagako guduaren ikerketak gauzatzeko aztertuko dugu. XX. mendearen lehen erdialdean historialariak urtekari karolingioetara jotzen hasi ziren modu geroz eta sakonagoan.

Historialarien artean Robert Fawtier izan zen iturri karolingioen analisi sakon bat gauzatu zuena mendearen erdialdean, bere *La chanson de Roland. Étude historique* obran islatuz. Fawtier-ek urtekari “ofizialak”, hau da, *Annales Regni Francorum*, *Annales qui dicuntur Einhardi*, *Vita Karoli Magni* eta Astronomoaren *Vita Hludowici imperatoris* obrak aztertu zituen bere lanerako¹⁵, eta hauen bitartez Orreagako guduari buruzko bere ikuspuntua proposatu zuen. Hamarkada batzuk beranduago, Ramón de Abadalek Fawtierrek erabilitako iturriez gain, beste testu karolingio batzuk landu zituen bere *La expedición de Carlomagno a Zaragoza: El hecho histórico, su carácter y su significación* lanean. Abadalek *Annales Anianenses*, *Annales Laureshamenses* eta *Annales Mettenses Priores* testuetatik¹⁶ informazioa txertatu zuen bere Orreagako guduari buruzko artikuluan. Jose Maria Lacarrak 1980ean aurkeztutako *La expedición de Carlomagno a Zaragoza y su derrota en Roncesvalles* artikuluan guzti hauekin batera *Chronicon Moissiacense*-a eta *Chronicon Laurissense Breve*-ak erabili zituen¹⁷, baina informazioa batez ere gortean idatzitako iturrietatik, hots, *Annales Regni Francorum*-etatik, *Annales qui dicuntur Einhardi*-tik eta *Vita Karoli Magni*-tik eskuratu zuen, eta Fawtier bezala, bere lanaren mamia hauetan oinarritzen zen. Bukatzeko, Jimeno Juriok erasoaren lekua identifikatzeko burutu zuen *¿Dónde fue la batalla de Roncesvalles?* Izeneko lanean *Annales Regni Francorum*, *Annales Mettenses Priores*, *Vita Karoli Magni* eta beranduago idatzitako Astronomoaren *Vita Hludowici imperatoris* eta Poeta saxoiaren *Annales de Gestis Caroli Magni* iturri karolingioak erabili zituen¹⁸.

¹⁵ FAWTIER, R. *La Chanson de Roland. Etude historique*. Paris. 1933.

¹⁶ ABADAL, R. *La expedición de Carlomagno a Zaragoza: El hecho histórico, su carácter y su significación*. Barcelona. 1956. 7 orr.

¹⁷ LACARRA, J.M. *Dos discursos académicos. La expedición de Carlomagno a Zaragoza y su derrota en Roncesvalles*. Pamplona. 2002. 158 orr.

¹⁸ JIMENO JURIO, J. M. *¿Dónde fue la batalla de Roncesvalles?*. Pamplona. 2003. 29-31 orr.

Historialari gehienek gorteko testuak erabiltzen dituzte ikerketetan. *Annales Regni Francorum*, *Annales qui dicuntur Einhardi* eta *Vita Karoli Magni* lan guztien oinarrizko iturriak dira, informazio oso baliagarria eskaintzen baitute Hispaniarako espedizioari eta Orregako guduari buruz, eta guztiek hauengana jotzen dute. Lacarra-ren, Fawtier-en, Abadal-en eta Jimeno Jurio-ren obretan ikus dezakegu hiru iturri karolingioek erabateko pisua dutela. Hori dela eta, beste urtekariak, *Annales Laureshamenses*, *Chronicon Moissiacense* edota *Chronicon Laurissense Breve* eskaintzen duten informazio urriagoaren ondorioz, gehienetan gehigarri moduan erabiltzen dituzte lan historiografikoetan, duten garrantzia ukatu gabe. Osagarri moduan erabiltzean, historialariek ez dute iturri hauetan aurreko atalean nabarmendu dugun Erroldaniar tradizioaren jaiotza kontuan hartzen, ezta gorteko iturrietan tradizio honekin azaleratu daitezken ezaugarri amankomun batzuk. Lacarrak erlazio horri buruz aipu xume bat egiten du bere amaierako ondorioetan, baina sakondu gabe. Hori dela eta, aipaturiko Abadalen edo Lacarraren lanetan oso ondo ikusten da pertsonaien edo gertakizunen identifikazio gehienak gorteko iturrietatik hartzen direla, bertsio ofiziala jarraituz, eta beste urtekariak kontuan hartzen badituzte ere, betiere bigarren plano batean, osagarri moduan erabiltzen dituzte, hauetatik eratorritako tradizioa identifikatu gabe.

Ondorioak

Aztertutako zazpi idatzietan erregearen aldeko izaera oso nabarmena topatzen dugu, jada arrazoi erlijiosoen goraipamenaren bitartez, edo zuzenean erregearen egitandiak puztuz. Erregearen porrota Orreagan iturri gehienetan isilarazten da, eta zazpitik soilik bik egiten dute garaiko lekukoen artean ezaguna zen guduaren deskribapen bat. Beste bostak porrota ukatu eta Karlomagno bere erresumara garaile itzuli zela esaten dute, Hispanian espedizio arrakastatsu bat gauzatu ondoren. Hortaz, monasterioetako edo gorteko eskuizkribuetan baskoiek eragindako sarraskia murrizten edo zuzenean ezabatzen saiatzen dira, bereziki Karlomagno bizirik zegoen bitartean, porrota ez baitzen inoiz iturrietan aipatu denbora tarte horretan, kroniketan hura izkutatuz, inperio osoan zehar hondamendiaren berria oso ezaguna izan arren.

Orreagako gudua oso ezaguna bazen, antzekoa gertatzen zen Karlomagno 778. urtean Hispanian bideratutako espedizioarekin. Espedizioaren berriak hasiera batean laburrak dira, parentesi txiki bat Saxoniako gerraren barruan, baina aztertutako testuetan honen garrantziak gora egiten du, eta horrek denborarekin espedizioak mundu karolingioan eskuratutako interesa islatzen du, guduarekin gertatzen den bezala.

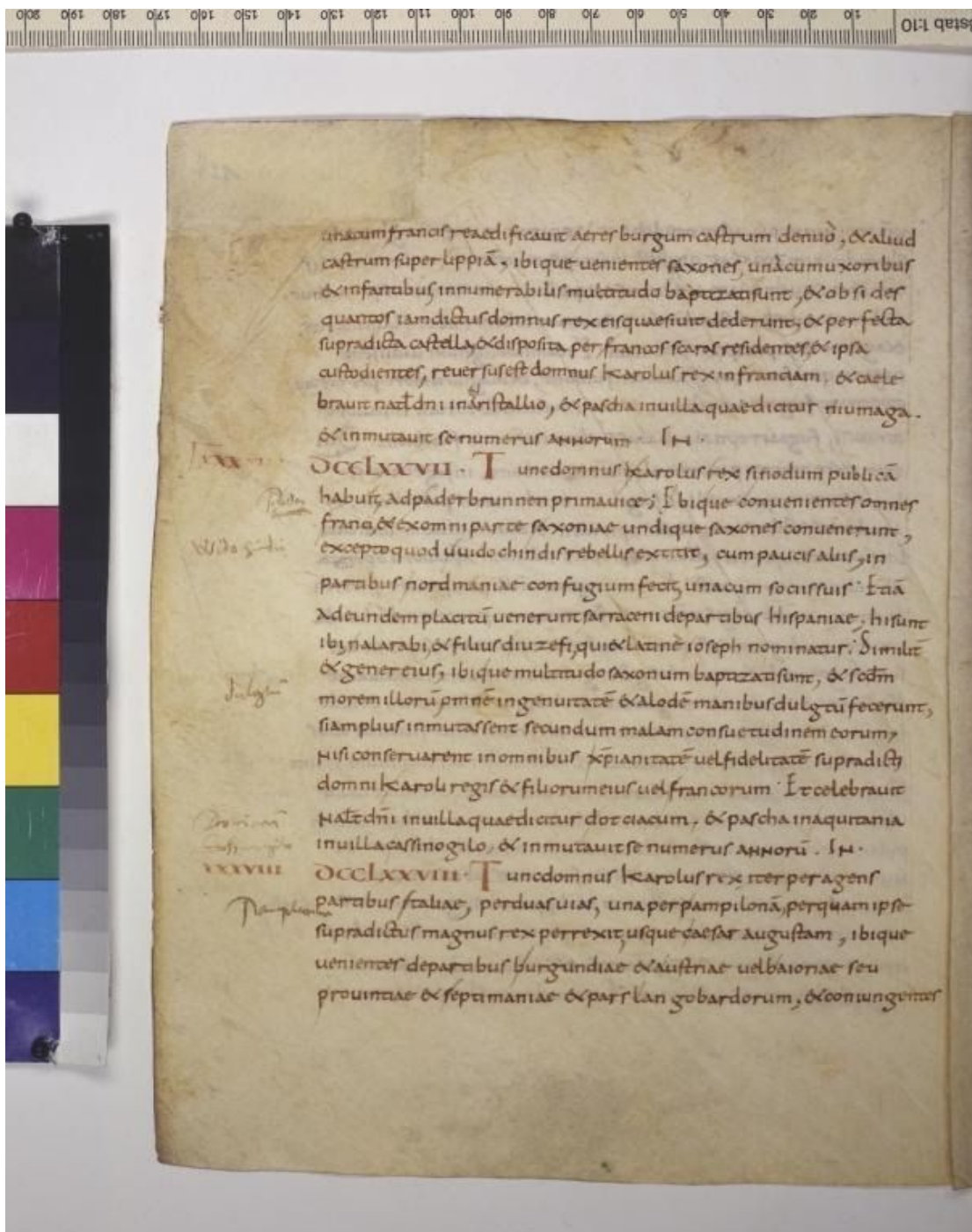
Bestalde, iturrietan hurrengo mendeetan Europako herrialdeetan zehar hedatu zen Errolanen tradizioaren lehen zantzuak nabarmentzen dira. Lehenago esan dugun bezala, hau oso agerikoa da Lorscheko monasterioko testuetan, baina besteetan baita ere zenbait ezaugarri topatzen ditugu (heroien izenak edo musulmanen bahiturien entrega, esaterako), geroko tradizioa osatuko dutenak. Lorschen musulmanek duten protagonismoa eta baskoien desagerpenak argi eta garbi erakusten du norabide aldaketa, denbora aurrera egin hala hedatzen den arrazoi erlijiosoarekin bat egiten duena.

Azkenik, historialariek, orokorrean, Orreagako guduari buruzko lanetan bereziki karolingioen gortean idatzitako obrak erabiltzen dituzte oinarri bezala, beste urtekariak bigarren maila batera lagaz. Honen ondorioz, ez dute testu hauetan identifikatu dugun Erroldaniar tradizioaren jaiotzari buruz inolako aipurik egiten.

Eranskinak

Hemen, lanaren osagarri moduan, aztertutako eskuizkribu karolingio batzuen irudiak ikus ditzakegu, gaur egun arte heldu direnak.

I. Irudia: *Annales Regni Francorum*

127
se ad supradictam ciuitatem ex utraque parte exercitus, tibi obider
receptos de binalarabi & de abirauro, & de multis sarracenis pampilona
destructa, hispani uero conet subuigatos, & iam de pabarrof. reuertus
in partibus franciae. Et cum audissent saxones, quod dominus
karolus rex & franciam longe fuissent partibus hispanias,
per suasionem supradicti uuido chindi uel socioru eius, secundum
consuetudine malititerum rebellauerunt, & punitatum est domino
karolo regi ad auctisiodorum ciuitate. Tunc praedictus dominus
rex, mitte[n]s carā franciam sub uelo citate festinas, ad rous
rendos supradictos saxones, sed illi rebelles ad rousinas quod uiam
perueniunt. Tunc praedictus rex renum, & multas multas
facientes, ecclesias incendiens, in famomabibus, & quod fastidium
genera numerandi, Et cum subito audientes de reuersione domini
karoli regis, & de scaracius quam misit obuiam illis, tunc saxonibus
dimisso reno reuertisunt per loinahi partibus saxoniae, & scarac
francorum non occurrunt obuiam eis, sed uestrigum eoru obseruantes
consecutusunt eos super fluuium cuius uocabulum est adarna, in loco
quid dicitur bies. ibi pugna incoepa, & ualde benefinita, auxiliante
dno francorum, & ceteris, & multitudo saxonum ibi occisunt,
& fugientes contumelia cum magna reuertisunt saxoniam. & celeb
supradictus clementissimus rex matthi, in uilla quaedam dicitur haristallo,
& pascha similiter, & inmutauit se numerus annorum. 114
DCCLXXVIII. Tunc dominus karolus rex iter per agent
partibus suustinae, & peruenit usque in uilla quaedam dicitur compendio,
& tunc iteru reuertendo partibus austrijs obtulit se hildebrandus dux
spolitanus cum multis muneribus, in praesentia supradicti magni regis,
in uilla quaedam dicitur uiraniacum, & fuit finodus in uilla nuncupante

Hispaniako espedizioaren pasartea.

Iturria: Österreichische nationalbibliothek, 473 kod. 123v-124r.

& prudentia maximus. & animi magnitudine p̄stantis-
 simus. Nihil in his que uel suscipienda erant. uel ex-
 sequenda. Aut p̄pter laborem d̄recretaui^{mus} aut
 p̄pter periculū uite exhorruit. Uerū unū quodq; scdm
 suā qualitatem. & subire & ferre doctus. nec in aduer-
 sis cedere. nec in prosperis falso blandienti fortune
 assentiri solebat. Cū enī assiduo ac pene c̄tinuo
 cū saxonibus bello certaretur. Dispositis p̄c̄grua
 c̄finiorū loca presis. hispaniā quā maximo po-
 terat belli apparatu aggreditur. saltuq; p̄irnei
 superato. Omnibus que adierat oppidis atq; castellis
 in d̄dicationē acceptis saluo & incolom̄ exercitu
 reuertit. P̄t̄ quod in ipso p̄irnei iugo. uascon-
 niā p̄fidia parūp̄ in redeundo c̄tigit experiri.
 Nā cū agmine longo ut loci & angustiarū sitis p̄p̄-
 ter^{bat}. Porrectus ir̄ & exercitus uascones in summi
 montis uertice positus insidus. C̄ enī locus exo-
 pacitate siluarū. Quarū ibi maxima ē copia in si-
 dis ponendis oportun' extremā impedim̄torū
 partem. & eos qui nouissimi agminis incedentes.

a.

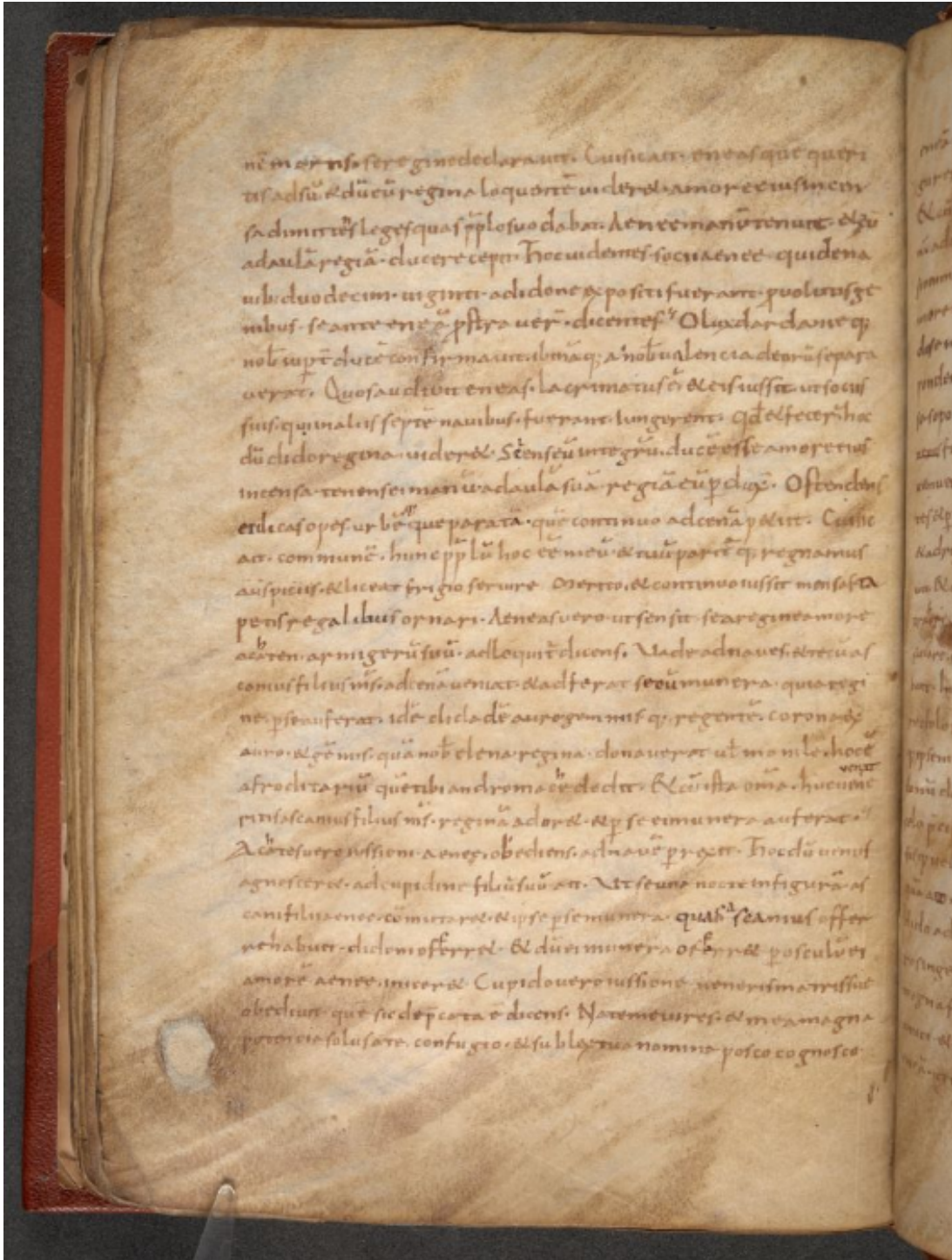
57

subsidio precedentes tuebantur. desup incur
santes. insubiectā uallē deiciunt: Certe q;
cū eis p̄lio usq; adunū omnes int̄ficiunt ac direptis
impedim̄tis noctis beneficio que iā instabat p̄cti-
sūma cū celeritate induersa disp̄gunt. Aduuabat
in hoc facto uascones. & leuttas Amorū. & locunquo
res gerebat. Cētra francos & armorū graui-
tas. & loci iniquitas. p̄ om̄a uasconib; reddidit imp̄-
res. In quo p̄lio eggihartus regis mense p̄positus
Anselm̄ comes palati. cū aliis plurib; int̄ficiunt.
Neq; hoc factū ad p̄sens uindicari poterat. Quia
hostis rē p̄p̄rata ita disp̄sus ē. ut nefama que-
dē remaneret. ubi nā gentiū queri potuissēt;
Domuit & brittenos. qui ad occidentē in extrema
quadā parte gallie sup litus oceanī residentes.
dicto oboedientes n̄ erant. missa in eos expeditio
ne. qua & obsides dare. & que imperarentur se-
facturos polliceri coactis. Ipse p̄ea cū exercitu italia
ingressus. ac promā it̄agens. capua cū p̄ane urbe accessit
atq; ibi positis castris. bellū beneuentanū n̄ deideret

Orreagako guduaren pasartea.

Iturria: Einsiedeln, Stiftsbibliothek. Codex 323. 52v-53r. e-codices.

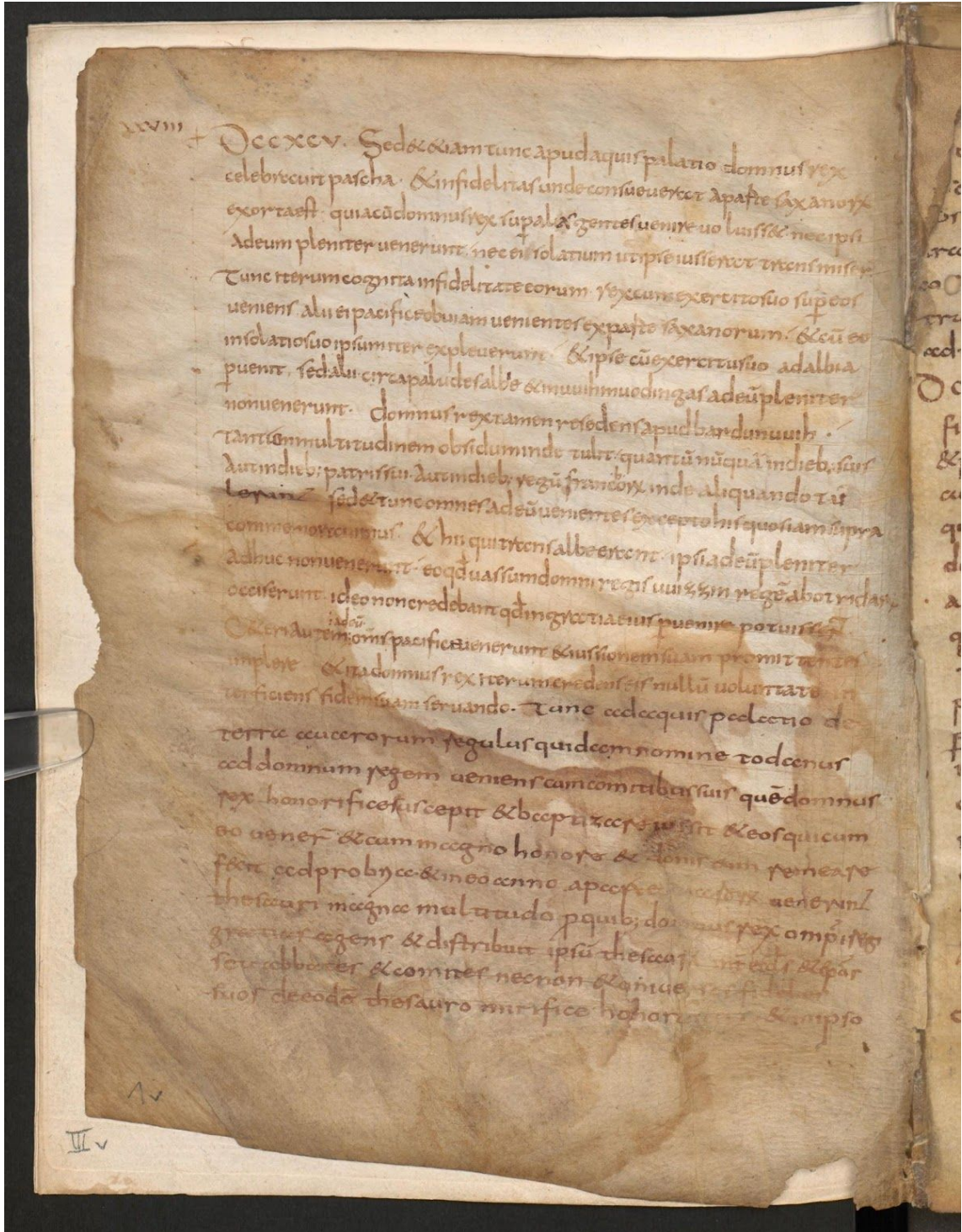
III. Irudia: *Annales Mettenses Priores*

Obraren pasarte solte bat.

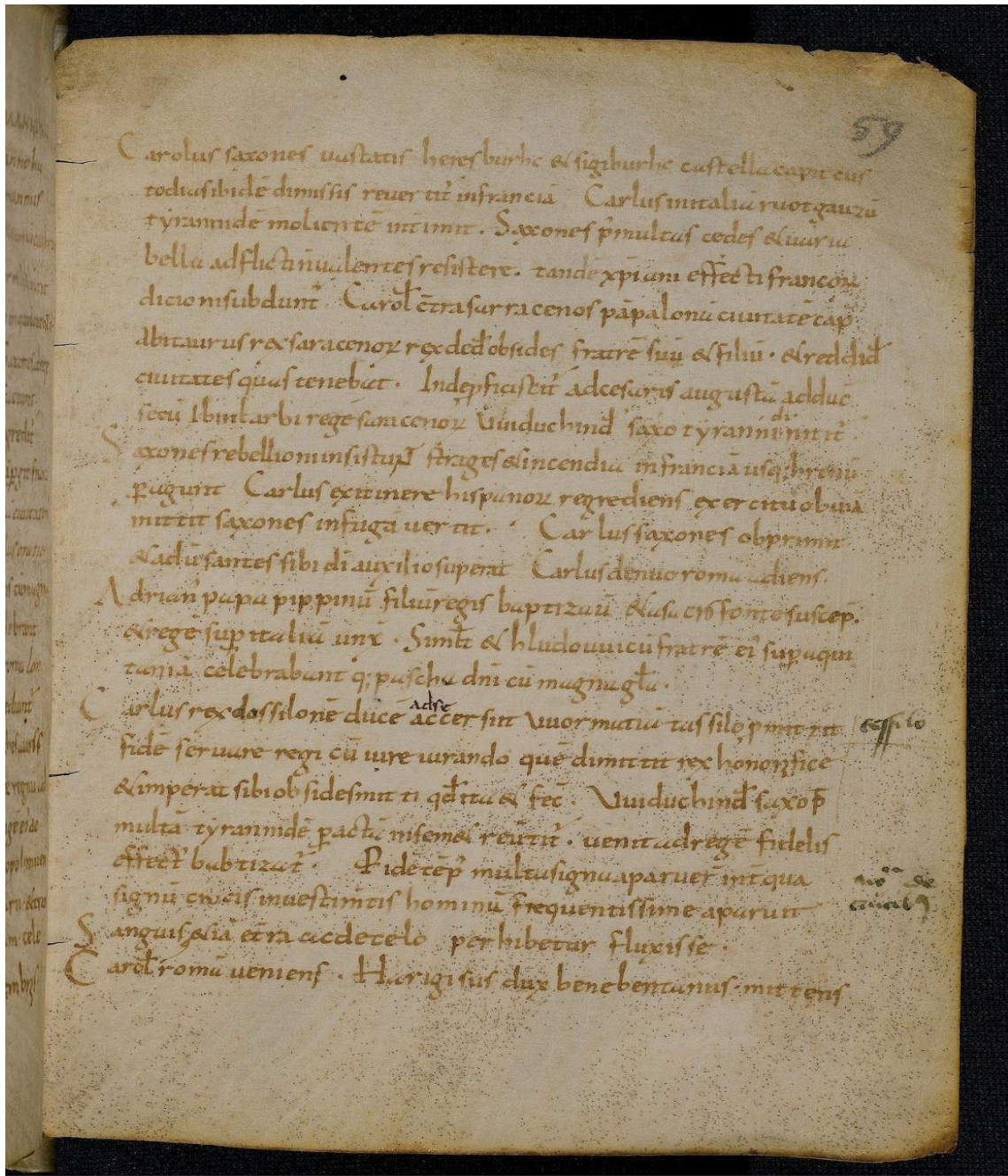
Iturria: British Library. *Arundel MS 375*, 61v.

IV. Irudia: *Annales Laureshamenses*

Obraren pasarte solte bat.

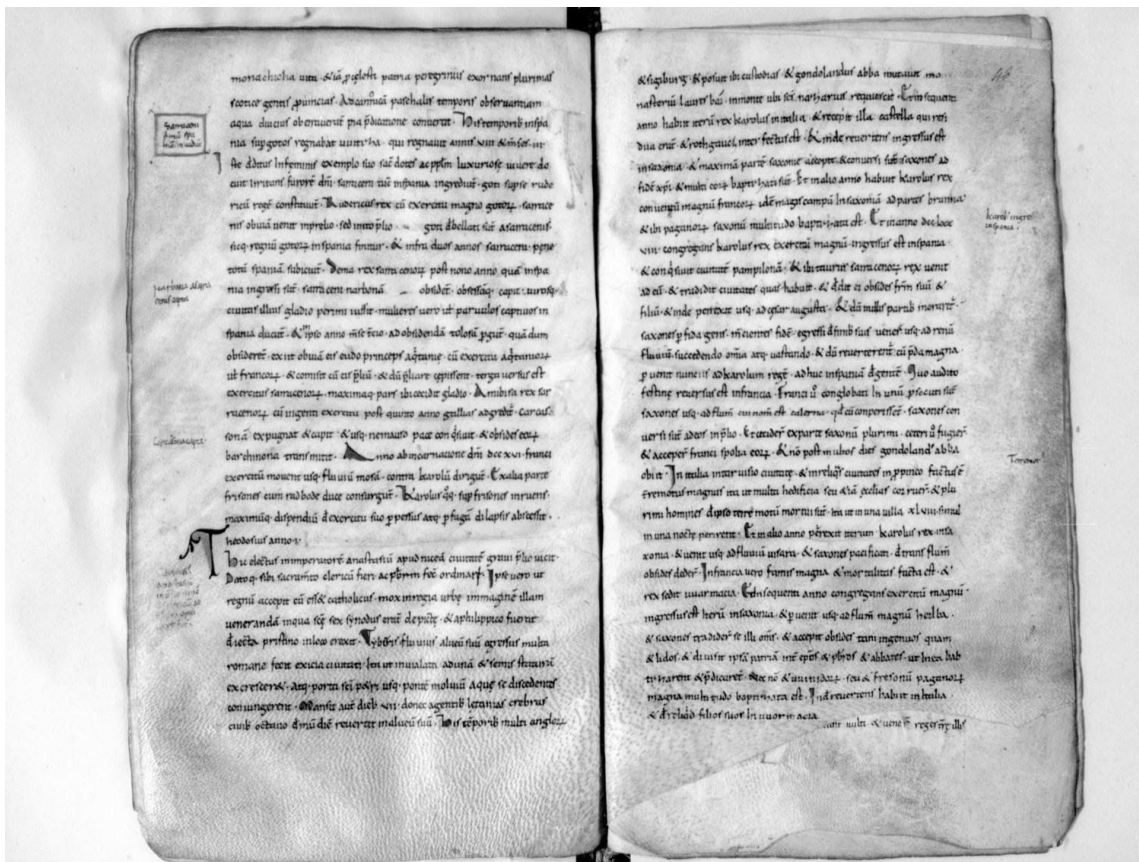
Iturria: Austriako Biblioteka Nazionalea, *Codex Vindobonensis Palatinus* 515, 1v.

Hispaniako espedizioaren pasartea.

Iturria: Vatikanoko Biblioteka Apostolikoa, *Pal. lat. 243, 59r.*

VI. Irudia: Chronicon Moissiacense

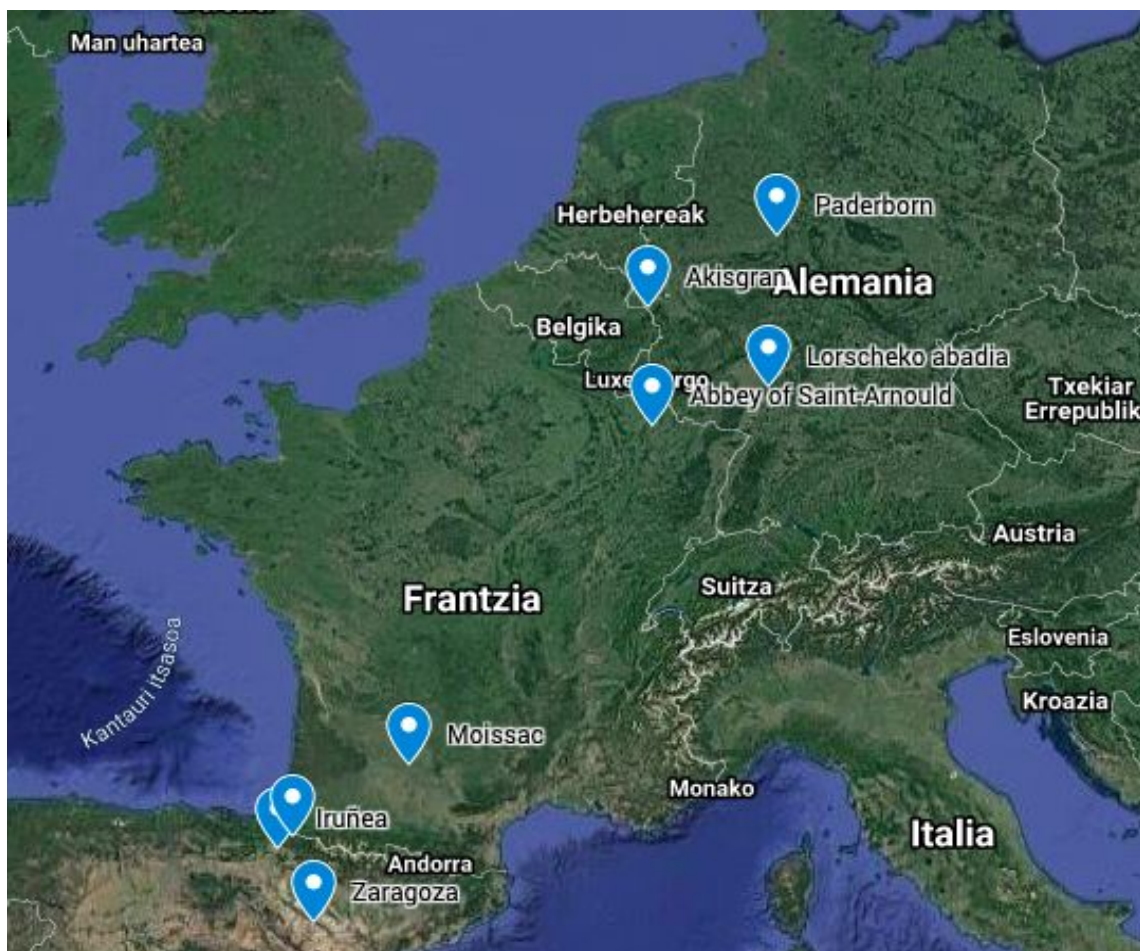
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Latin 4886

Hispaniako espedizioari buruzko pasartea.

Iturria: Bibliothèque nationale de France. *Latin* 4886. 90v-91r.

Testuetako guneen mapa

Iturrietan agertzen diren lekuak behean daukagun gaur egungo mapan kokatu ditugu. Iparraldean Paderborn, Karlomagno 777. urtean asanblada ospatzen duen lekua, markatu dugu. Hegoaldean eskuizkribuen elaborazio gunek ditugu: hego-mendebaldean Akisgraneko frankoen gordea; hego-ekialdean Lorscheko abadia eta honen mendebaldean Saint Arnould-eko abadia, Metzen. Gaur egungo Frantziako hegoaldean Moissac-eko herria kokatzen da, kontserbatzen den *Chronicon Moissiacense*-ren testu bakarra bertakoa delarik. Iberiar Penintsulan Karlomagnoen 778ko espedizioarekin loturiko gunek ditugu: Hegoaldean Zaragoza, iparralderago Iruñea eta honen gainean Orreaga.

Bibliografía

-ABADAL, R. *La expedición de Carlomagno a Zaragoza en 778. El hecho histórico, su carácter y su significación*. Separata de *Coloquios de Roncesvalles*. Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1956.

-CLASZEN, D. *Chronicon Moissiacense Maius. A Carolingian World Chronicle from Creation until the First Years of Louis the Pious*, 2. Tomoa, Leideneko unibertsitatea, Leiden, 2012.

-DE SIMSON, B. (ed.), *Annales Mettenses priores*. Monumenta Germaniae Historica, SRG 10, Hannover-Leipzig, 1905.

-FAWTIER, R. *La Chanson de Roland. Etude historique*. Paris, De Boccard, 1933.

-HOLDER-EGGER, O. (ed.), *Einhardi Vita Karoli Magni*. Monumenta Germaniae Historica, SRG 25, Hannover-Leipzig, 1911.

-JIMENO JURIO, J.M. *¿Dónde fue la batalla de Roncesvalles?*. Pamiela, Pamplona, 2003.

-KURZE, F. (ed.), *Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. Monumenta Germaniae Historica, SRG 6, Hannover-Leipzig, 1895.

-LACARRA, J.M. *Dos discursos académicos. El juramento de los reyes de Navarra / La expedición de Carlomagno a Zaragoza y su derrota en Roncesvalles*. Biblioteca básica Navarra, Pamplona, 2002.

-PERTZ, G.H. (ed.) *Annales Laureshamenses, Alamannici, Guelferbytani et Nazariani*. Monumenta Germaniae Historica, SS I, Hannover, 1829.

-SCHNORR VON CAROLSFELD, H. (ed.) *Das Chronicon Laurissense breve*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 1911.

-TREMP, E. (ed.), *Astronomus. Vita Hludowici imperatoris*. Monumenta Germaniae Historica, SRG 44, Hannover, 1995.

Iturri grafikoak

-I. Irudia: 473 kod. 123v-124r. Österreichische nationalbibliothek.

-II. Irudia: 323 kod. 52v-53r. Einsiedeln, Stiftsbibliothek. e-codices.

-III. Irudia: *Arundel MS 375*. 61v. British Library.

-IV. Irudia: *Codex Vindobonensis Palatinus 515*. 1v. Österreichische nationalbibliothek.

-V. Irudia: *Pal. Lat. 273*. 59r. Vatikanoko Biblioteka Apostolikoa.

-VI. Irudia: *Latin 4886*. 90v-91r. Bibliothèque nationale de France.